

УДК 340.136

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.40>**Юлія Безуса,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри теорії та історії держави та права

Харківського національного університету внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС ЩОДО ПРИРОДИ ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ

У статті подається аналіз сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових інтерпретацій поняття «правова колізія», робиться їх узагальнення. Наголошено, що система права, її розвиток, удосконалення, прийняття нових нормативних актів, внесення в них змін, скасування застарілих норм об'єктивно зумовлюють упорядкування всього комплексу чинних нормативних актів, можливо, їх укрупнення, приведення в певну науково обгрунтовану систему, видання збірників законодавства тощо. З'ясовано, що у юридичній літературі тема колізій традиційно пов'язується з проблемою неузгодженості системи як права, так і законодавства. Вчені говорять про існування у сфері правового регулювання двох видів неузгодженостей: матеріальних і формальних. Матеріальні, або діалектичні, суперечності в праві мають об'єктивну природу і пов'язані насамперед із таким зовнішнім чинником, як динаміка суспільних відносин. До таких суперечностей можна віднести неузгодженості правових приписів і суспільних відносин, які покликані регулювати, а також суперечності між нормами права і моральними, релігійними, звичаєвими нормами тощо. Визначено, що формальні неузгодженості – це суперечності всередині правової системи, вони мають суб'єктивну природу і виникають головним чином внаслідок інтелектуальних помилок законодавця, перш за все порушень правил формальної логіки. Формальні суперечності призводять до порушення цілісності, внутрішньої узгодженості та єдності правової системи. Зроблено висновок, що в межах нормотворчого процесу дієвим засобом усунення колізій є систематизація нормативно-правового матеріалу. При цьому вона має корелюватися із темпами та обсягами нормотворчої діяльності суб'єктів систематизації нормативно-правових актів. Планування та інтенсивність юридичної нормотворчості, обсяги навантаження нею відповідного органу публічної влади мають корегуватися у бік зменшення або взагалі виключати паралелізм із проведенням систематизації нормативно-правових актів. Поряд із цим запорукою зменшення колізій у позитивному праві є постійний моніторинг законодавства. Подальше впровадження системи моніторингу законодавства насамперед у нормотворчий процес є умовою для подолання правових колізій.

Ключові слова: правові засоби, юридична техніка, норма права, систематизація законодавства.

Постановка проблеми. У правовій науці досі багато питань, пов'язаних з визначенням та усуненням юридичних колізій, залишаються дискусійними, відсутня єдність із питань класифікації юридичних способів вирішення колізій індивідуальних і нормативних приписів. У загальній теорії права проблематика взаємодії юридичних способів у процесі усунення і подолання правових колізій, незважаючи на свою актуальність, залишається практично не розглянутою. Причому необхідність комплексного дослідження правових засобів, інструментів та способів вирішення юридичних колізій та їх взаємодії між собою, на нашу думку, об'єктивно назріла. Вважаємо, що теоретико-методологічним підставою для такого аналізу є системний підхід до проблем вирішення колізій у вітчизняній системі права і використання у зв'язку з цим правової категорії «механізм вирішення юридичних колізій».

Стан наукового опанування проблеми.

Проблематика правових колізій не є новою для вітчизняної юриспруденції. Різні аспекти цього питання висвітлювалися в тому числі у працях Р. Гончарова, О. Волошенюка, В. Денисенка, С. Коталейчука, І. Котелевської, В. Криволапчука, Г. Лисаковського, М. Матузова, М. Власенка, Д. Лилака, Я. Ленгера, О. Москалюка, А. Портнова, Ю. Тихомирова, С. Погребняка, А. Шабурова тощо. Водночас якості законодавства, стан нормотворчого процесу, вади у нормативно-правовому регулюванні правотворчості призводять до появи численних колізій, що детермінує розгляд питання щодо всебічного розуміння природи правових колізій.

Мета статті полягає в аналізі сучасних науково-теоретичних підходів, що стосуються розуміння сутності правових колізій.

Виклад основного матеріалу. Аналіз і узагальнення процесу становлення законодавчої техніки в Україні свідчить про те, що в якісних характеристиках законодавчої техніки відбуваються такі зміни, як поступове формування й удосконалення відносно самостійних правил і засобів, у тому числі їх ускладнення, диференціація та уніфікація, а також нормативне закріплення тощо [1, с. 70]. Це повною мірою стосується й удосконалення систематизації нормативно-правових актів.

О. Іванченко пише: систематизація законодавства – це постійна форма розвитку й упорядкування діючої системи права. У сучасних цивілізованих державах наявною є значна кількість нормативних актів, що приймаються різними правотворчими органами. Зрозуміло, що правотворчість не може залишатись у статиці, а весь час перебуває у русі, розвитку, внаслідок динамізму соціальних зв'язків, нових викликів життя, вимог громадянського суспільства, необхідності правового регулювання. Система права, її розвиток, удосконалення, прийняття нових нормативних актів, внесення в них змін, скасування застарілих норм об'єктивно зумовлюють упорядкування всього комплексу чинних нормативних актів, можливо, їх укрупнення, приведення в певну науково обґрунтовану систему, видання збірників законодавства тощо. Така діяльність зазвичай одержує назву «систематизація законодавства» [2, с. 39].

Для досягнення поставленої мети систематизації законодавства варто сформулювати низку завдань, спрямованих на її реалізацію. Їх наявність утворить наукове підґрунтя для систематизації законодавства України. Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що наявні випадки отождолення мети та завдань систематизації законодавства [3, с. 50].

П. Калінін відмітив: «Систематизація, крім створення єдиної системи нормативно-правових актів, має на меті забезпечення можливості оперативно орієнтуватися в законодавстві, точно тлумачити необхідні норми та є передумовою ефективної правової освіти й виховання громадян» [3, с. 51; 4, с. 55].

Значно більше завдань систематизації законодавства виокремив А. Машков:

- «створення стрункої системи законодавства, яка б забезпечувала повноту, доступність і зручність у користуванні нормативним матеріалом;
- забезпечення зручності в користуванні розгалуженою, складною системою законодавства, яка містить велику кількість нормативно-юридичних актів (норм);

– звільнення законодавства від застарілих положень, нормативних колізій і прогалин;

– оновлення законодавства відповідно до потреб життя» [5, с. 256].

Наведені цитати щодо завдань систематизації законодавства демонструють, що в юридичній літературі доволі часто виникає плутанина у визначенні мети й завдань систематизації законодавства. Одним із поодиноких позитивних винятків є узагальнення завдань систематизації законодавства, здійснене П. Рабіновичем. На його думку, досягнення мети систематизації законодавства можливо внаслідок:

- «установлення й усунення його дефектів, помилок;
- підвищення його ефективності;
- забезпечення зручності користування ним, полегшення пошуків юридичної норми, яка підлягає застосуванню чи реалізації;
- сприяння вивченню законодавства, а також його дослідженню».

У цьому переліку привертає увагу таке завдання, як установлення й усунення дефектів законодавства та помилок у ньому, у сукупності із завданням щодо підвищення ефективності законодавства [3, с. 52-53]. Подібної точки зору дотримується і Г. Лисаківський [6, с. 33]. Торкаючись питань нашого дослідження, як дефект законодавства ми можемо розглядати колізії. Таким чином, метою систематизації законодавства є і усунення колізій.

Проблема наявності колізій у законодавстві виникає з процесом ускладнення права як системи [7, с. 24]. Колізії існують у всіх правових системах незалежно від рівня їх розвитку, і повністю запобігти їх виникненню, як і здійснити їх повне усунення, неможливо [8, с. 53].

Застосування такої категорії дозволяє комплексно досліджувати питання вирішення колізій, а також виявити проблеми під час розгляду напрямів взаємодії різних правових інструментів, показати, яке місце займає той чи інший правовий засіб у системі інших способів вирішення колізій. Останній момент є особливо важливим, оскільки з'ясування тієї ролі, яку має відігравати даний правовий засіб, поряд з іншими, у вирішенні юридичних колізій, багато в чому сприяє з'ясуванню його правової природи, без чого неможлива його ефективна реалізація [9, с. 207-208].

С. Коталейчук, аналізуючи природу колізій, причини їх існування в законах та підзаконних нормативно-правових актах, зауважує, що пильна увага до проблеми колізій у законодавстві зумовлена передусім тим,

що кількість законів, які приймаються Верховною Радою України, за період сесійної роботи може бути досить значною, при цьому загальновідомою є також і та обставина, що для введення в дію одного закону необхідно прийняти приблизно 10-15 підзаконних нормативно-правових актів, і, як наслідок, значна сукупність законів і підзаконних нормативно-правових актів є однією із причин наявності колізій, що своєю чергою породжує труднощі як у реалізації вже чинних норм, так і у прийнятті нових норм [10, с. 78].

Термін «колізія» у словниках іноземних мов перекладається як зіткнення протилежних сил, прагнень та інтересів; у юридичному розумінні тлумачиться як розбіжності між окремими законами держави або суперечності законів чи судових рішень [10, с. 78].

Даючи визначення юридичної колізії, необхідно приділити увагу різним її аспектам. Юридична колізія може виявлятися щодо предметності вираження подвійно. З одного боку, у правовій сфері, якщо її предмет суто нормативний, колізія актів – це різниця у праворозумінні, тлумаченні та застосуванні норм. З іншого – юридична колізія практично завжди «присутня» в інших суперечностях та конфліктах (міжнаціональні суперечності, зіткнення в економічній, трудовій, соціальній, політичній та інших сферах суспільного життя) [10, с. 78].

Ставлення до колізій в юридичній науці доволі різне. Проілюструємо це на різних дефініціях даної категорії [10, с. 78].

Колізії – це суперечність між правовим порядком, що існує, та намірами й діями щодо його зміни: це стан і дія кількох правових актів чи норм, як правило, нормативного характеру, прийнятих одним або різними суб'єктами правотворчості, спрямованих на регулювання одних і тих самих суспільних відносин, а застосування кожного з них окремо дає різний, в тому числі протилежний, результат; це суперечність між правовими приписами відповідних актів, що виявляється у відмінностях у процесі регулювання аналогічних суспільних відносин [10, с. 78].

Сказане свідчить, що дана проблема не обійдена увагою фахівців-правників, але також можна цілком упевнено стверджувати, що вона і сьогодні залишається досить актуальною та потребує додаткового вивчення.

Звідси випливає, що існують як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники колізій [10, с. 78-79].

До об'єктивних належать: динаміка правовідносин (може існувати конфлікт старих норм та прийнятих); їх поширення у просторі (принцип територіальності уможли-

лює конфлікт національних та міжнародних норм); специфічність різновидів суспільних відносин, що потребує їх диференційованого регулювання; значна кількість державних органів, що приймають відповідні норми права [10, с. 78-79].

До суб'єктивних чинників належать: воля законодавця; відсутність чіткого розмежування законодавчої компетенції між правотворчими органами; брак досвіду осіб, що займаються правотворчістю; непослідовність систематизації та ін. [10, с. 78-79].

Колізії у правовій системі сучасної держави закономірні і неминучі з огляду не тільки на природу нормативно-правового регулювання, а й на природу самої людини, оскільки джерела юридичних колізій слід шукати не лише у правовій сфері. У пошуках причин їх виникнення та існування необхідно розкривати більш широкую низку суспільних відносин (економічних, політичних, духовних, соціально-моральних тощо), оскільки законодавство за своєю природою є «регулятором соціальних відносин з усіма властивими їм протиріччями» [11, с. 22; 12, с. 17].

О. Волошенюк вважає, що юридичні колізії слід визначати як розбіжності або протиріччя між окремими нормами права, нормативно-правовими актами, що регулюють аналогічні або суміжні суспільні відносини, а також протиріччя, що виникають у процесі тлумачення і застосування норм права, здійснення компетентними органами і посадовими особами своїх владних повноважень. Вказані протиріччя необхідно вважати негативними чинниками, небезпечними для існування і розвитку системи права та системи юридичних джерел. Разом із тим юридичні колізії слід відрізняти від інших явищ правової дійсності – спеціальних і виключних норм, правових фікцій, зловживань владою тощо [13, с. 19].

В. Криволапчук визначає колізію норм права як розбіжність змісту двох або більше формально чинних норм права, прийнятих з одного й того самого питання. Колізія норм права вирішується шляхом вибору того нормативного акта, що має бути застосований до конкретного випадку (юридичного факту). Якщо є розбіжність між нормами, виданими одним і тим самим нормотворчим органом, то застосовується акт, виданий пізніше. Така розбіжність можлива внаслідок того, що прийняття нової норми не завжди супроводжується скасуванням застарілих норм з одного й того самого питання. Якщо норми, що суперечать одна одній за змістом, містяться в актах, прийнятих різними органами, застосовується норма, прийнята вищим органом [14, с. 10-11].

Юридичні колізії перебувають у постійній динаміці, переходять з однієї стадії в іншу. У недалекому минулому для їх визначення застосовувались поняття «правопорушення», «злочин», «законність», «відповідальність» та ін. Увага акцентувалася на впливі держави, причому на вирішенні колізій переважно в цивільному та кримінальному праві. Сьогодні правові колізії визнаються в конституційному й адміністративному праві. У багатьох галузях стало більше норм про колізії. Цей факт відображає збільшення потреб громадян і суспільства в реалізації принципів правової держави і використання юридичних процедур [14, с. 10-11].

У юридичній літературі тема колізій традиційно пов'язується з проблемою неузгодженості системи як права, так і законодавства. Вчені ведуть мову про існування у сфері правового регулювання двох видів неузгодженостей: матеріальних і формальних. Матеріальні, або діалектичні, суперечності в праві мають об'єктивну природу і пов'язані насамперед із таким зовнішнім чинником, як динаміка суспільних відносин. До таких суперечностей можна віднести неузгодженості правових приписів і суспільних відносин, які покликані регулювати, а також суперечності між нормами права і моральними, релігійними, звичаєвими нормами тощо.

Формальні неузгодженості – це суперечності всередині правової системи, вони мають суб'єктивну природу і виникають головним чином внаслідок інтелектуальних помилок законодавця, перш за все порушень правил формальної логіки. Формальні суперечності призводять до порушення цілісності, внутрішньої узгодженості та єдності правової системи.

У науковій літературі термін «юридична колізія» вживається як у вузькому (виключно як внутрішня, або формальна, суперечність у правовій системі), так і у широкому значенні (у цьому разі терміном «юридична колізія» позначають суперечності обох видів – як матеріальні, так і формальні) [15, с. 26].

Прикладом широкого підходу є визначення Ю. Тихомировим юридичної колізії як суперечності між наявними правовими актами та інструментами, правопорядком та намірами і діями щодо їх зміни, визнання або відторгнення. Про прихильність до широкого підходу заявляють і окремі представники галузевих юридичних наук [15, с. 26; 16, с. 13].

Частіше за все термін «юридична колізія» вживається у вузькому значенні. Наприклад, М. Магузов пропонує розділити юридичні колізії на шість родових груп:

1) колізії між нормативними актами або окремими правовими нормами;

2) колізії у правотворчості (безсистемність, дублювання; видання актів, що виключають один одного);

3) колізії у правозастосуванні (різної практики реалізації тих самих приписів, неузгодженість управлінських дій);

4) колізії повноважень і статусів державних органів, посадових осіб;

5) колізії цілей (коли цілі нормативних актів різних рівнів та органів суперечать одна одній);

6) колізії між національним та міжнародним правом.

Усі перелічені види юридичних колізій об'єднує спільна риса: вони виникають із приводу різних правових актів і правових норм і призводять до внутрішньої неузгодженості системи. Отже, колізії у законодавстві – це лише частина можливих юридичних колізій.

У вузькому значенні термін «юридична колізія» тотожний терміну «колізії у праві», що використовується, зокрема, С. Погребняком. Останній до колізій у праві відносить колізії правових норм, колізії між нормами права і актами тлумачення, а також колізії між актами і тлумаченням. На нашу думку, колізії правових норм у свою чергу можуть бути поділені на колізії між нормами права, які закріплені в законодавстві, та суперечності між нормами, закріпленими в законодавстві, й нормами, закріпленими в інших джерелах права (наприклад, суперечності між законодавством та правовими звичаями, нормативно-правовими договорами, правовими прецедентами). Тобто колізії у законодавстві є різновидом колізій правових норм, які у свою чергу є різновидом юридичних колізій [15, с. 27].

Цілком правильно, що колізія – це не тільки разовий акт або дія, що одномоментно чи одночасно здійснюється. Це і процедура аналізу, і оцінка актів та дій, установлення своєрідної «передправової протиправності», тієї її міри, яка чітко ще не зафіксована і їй не надана юридична кваліфікація. Тут ми маємо справу з комплексом засобів, норм і процедур, які розраховані на етапне вивчення правової дійсності та виявлення протиріч, причому частина не тільки юридичних, а й інших, які прямо або побічно впливають на юридичні протиріччя [8, с. 53-54].

Висновки

Аналіз науково-теоретичних уявлень про сутність правових колізій дає підстави для напрацювання шляхів та конкретних пропозицій щодо їх подолання. У межах нормотворчого процесу дієвим засобом усунення

колізій є систематизація нормативно-правового матеріалу. При цьому вона має корелюватися із темпами та обсягами нормотворчої діяльності суб'єктів систематизації нормативно-правових актів. Планування та інтенсивність юридичної нормотворчості, обсяги навантаження нею відповідного органу публічної влади мають корегуватися у бік зменшення або взагалі виключати паралелізм із проведенням систематизації нормативно-правових актів.

Поряд із цим запорукою зменшення колізій у позитивному праві є постійний моніторинг законодавства. Подальше впровадження системи моніторингу законодавства насамперед у нормотворчий процес є умовою для подолання правових колізій.

Список використаних джерел:

1. Дзейко Ж. Закономірності становлення законодавчої техніки в Україні : теоретичні аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 8. С. 70–73.
2. Іванченко О. П. Систематизація законодавства: особливості сучасного етапу розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 11. С. 39–46.
3. Кошіль Н. М. Систематизація конституційного законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2017. 187 с.
4. Калинин П. А. Значение и роль принципов законодательства в его систематизации. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2012. № 6 (89). С. 54–60.
5. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : ВД «Дакор», 2015. 492 с.
6. Лысаковский Г. К вопросу о коллизиях норм права. *Юрист*. 2002. № 1. С. 32–33.
7. Москалюк О. В., Портнов А. В. Проблема подолання колізій між нормами права у правовій науці дорадянського періоду. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 24–27.
8. Розгон О. В. Сутність механізму вирішення колізій норм права. *Eurasian academic research journal*. 2016. № 1. С. 53–62. URL : <http://www.earj.org> (дата звернення: 03.03.2020).
9. Гончаров Р. А. Согласительные процедуры и консенсус в механизме разрешения юридических коллизий. *Право и образование*. 2006. № 3. С. 207–211.
10. Коталейчук С. П. Колізії в законодавстві: засоби їх виявлення та шляхи подолання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2006. № 2. С. 78–84.
11. Ленгер Я. І. Закономірності розв'язання правових колізій у муніципальному праві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 1. С. 22–25.
12. Котлевская И. В. Закон и ведомственный акт. *Журнал российского права*. 2000. № 1. С. 12–31.
13. Волошенюк О. В. Сутність і обсяг поняття «юридичні колізії». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 35. С. 15–20.
14. Криволапчук В. О. Юридичні колізії в законодавстві як елемент правового розвитку держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2009. № 6. С. 9–16.
15. Погребняк С. П. Про колізії в законодавстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1 (32). С. 26–33.
16. Шабуров, А. С. Коллизии в современном образовательном законодательстве: теоретико-методологические аспекты исследования и преодоления. *Право и образование*. 2005. № 3. С. 13–18.

The article presents an analysis of contemporary domestic and foreign scientific interpretations of the concept of "legal conflict", and generalizes them. It is emphasized that the system of law, its development, improvement, adoption of new normative acts, amendments to them, abolition of obsolete norms - objectively determine the ordering of the whole set of existing normative acts, possibly their consolidation, bringing to a certain scientifically substantiated system, publication of collections legislation, etc. It has been found that in the legal literature, the issue of conflicts has traditionally been associated with the problem of inconsistency of the system of both law and law. Scientists talk about the existence in the field of legal regulation of two types of inconsistencies: material and formal. Material, or dialectical, contradictions in law have an objective nature and are related, above all, to such external factors as the dynamics of social relations. Such contradictions can be attributed to the inconsistency of legal regulations and social relations, which are intended to regulate, as well as contradictions between the norms of law and moral, religious, customary norms, etc. It is determined that formal inconsistencies are contradictions within the legal system, they are subjective in nature and arise mainly from the intellectual errors of the legislator, first of all violations of the rules of formal logic. Formal contradictions lead to a violation of the integrity, internal coherence and unity of the legal system. It is concluded that within the framework of the rulemaking process an effective means of eliminating collisions is the systematization of regulatory legal material. At the same time, it should be correlated with the rates and volumes of rulemaking activity of the subjects of systematization of normative legal acts. The planning and intensity of legal rulemaking, the extent of the workload of the relevant public authority should be adjusted in the direction of reduction or elimination of parallelism with the systematization of normative legal acts. At the same time, the key to reducing conflicts in positive law is the constant monitoring of legislation. Further implementation of the system of monitoring the legislation, first of all, in the rulemaking process is a condition for overcoming legal conflicts.

Key words: legal means, legal technique, rule of law, systematization of legislation.